

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی^۱

جعفر ترک‌زاده^۲
مهدی آهنگری^۳
مهدی محمدی^۴
رحمت اله مرزوقی^۵
ستاره‌هاشمی^۶

چکیده

با توسعه سریع فناوری اطلاعات، انتظار می‌رود با رشد و گسترش آموزش الکترونیکی، شاهد درخششی اثربخش و چشمگیر در عرصه آموزش الکترونیکی دانشگاه‌ها باشیم، اما پس از گذشت دو دهه آثار عدم کارایی و عدم اثربخشی و نارضایتی در بین فراگیران مشاهده گردید.

هدف از این پژوهش، شناسایی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های الکترونیکی دانشگاهی با رویکرد "مطالعه موردی کیفی" است. مشارکت‌کنندگان با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع معیار (تخصص و تجربه) و با لحاظ اشباع داده‌ها انتخاب شدند. داده‌های به‌دست‌آمده از طریق فن تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت و یافته‌ها در قالب مجموعه‌ای از مضامین پایه، دسته‌بندی و شبکه مضامین سازماندهی شد. با تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها در کنار اسناد بالادستی و همسوسازی با مبانی نظری و سوابق پژوهشی، مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی آموزش الکترونیکی مشتمل بر ۱۶ مضمون پایه کشف و اعتباریابی گردید.

---

^۱ این مقاله بر مبنای پایان‌نامه دوره دکترا توسط مهدی آهنگری و با هدایت و راهنمایی استاد راهنما آقای دکتر ترک‌زاده و مشاوره اساتید مشاور آقایان دکتر محمدی، دکتر مرزوقی و دکتر هاشمی تدوین شده است.

^۲ دانشیار، رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه شیراز، پست الکترونیک: djt2891@gmail.com

^۳ دانشجوی دکتری، رشته مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه شیراز، نویسنده مسئول، پست الکترونیک: ahangari14@gmail.com

^۴ دانشیار، رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه شیراز، پست الکترونیک: m48r52@gmail.com

^۵ دانشیار، رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه شیراز، پست الکترونیک: rmarzoghi@yahoo.com

^۶ دانشیار، رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه شیراز، پست الکترونیک: s-hashemi@shirazu.ac.ir

اهم این مضامین شامل: آمادگی، رضایت و رفع نیاز فراگیران، آمادگی، انگیزش و مهارت اساتید، کیفیت درونی آموزش، هوشمندی ساختار و نظام‌مندی آموزش، عینیت و تناسب اهداف، طراحی فرآیند تولید و ارزیابی کیفیت محتوا، طراحی فرآیندهای آموزش الکترونیک، معماری محیط یادگیری، طراحی دوره‌های یادگیری مؤثر، روزآمد ساختن آموزش، توسعه تعاملات و توسعه زیرساخت‌های فنی است.

امید است یافته‌های پژوهش، امکان ارزیابی شایسته، کارآمد سازی و اثربخشی هر چه بیشتر نظام آموزش الکترونیکی را به جهت پیچیدگی و نوآوری‌های روزافزون و امکان پاسخگویی به اقتضانات محیطی متناسب با الگوی بومی فراهم سازد.

واژگان کلیدی: اثربخشی درونی، ارزیابی، یادگیری الکترونیکی

مقدمه

با وجود سرعت بروز تحولات ناشی از پیشرفت فناوری‌های نوین در حوزه اطلاعات و ارتباطات و ورود شگفت‌انگیز آن در عرصه آموزش، انتظار می‌رفت (همچون سایر عرصه‌ها مانند حوزه صنایع مختلف تولیدی و خدماتی، دولت الکترونیک، بانکداری الکترونیکی، تجارت الکترونیک و شبکه‌ها و خدمات اجتماعی و سازمانی گوناگون) شاهد یک درخشش ویژه، اثربخش و چشمگیر در عرصه آموزش الکترونیکی در فضاهای آموزشی مختلف از جمله دانشگاه‌ها باشیم؛ اما در عمل و پس از گذشت نزدیک به دو دهه، آثار عدم کارایی و کیفیت و عدم اثربخشی و نارضایتی در بین فراگیران این دوره‌ها مشاهده می‌شود.

این در حالی است که اگرچه رشد آموزش الکترونیکی به واسطه توسعه اینترنت، اینترنت، چند رسانه‌ای‌ها و ... در حال شتاب است و توسعه محصولات آموزش الکترونیکی و تدارک فرصت‌های یادگیری الکترونیکی یکی از حوزه‌های در حال گسترش در آموزش عالی به شمار می‌آید، اما اطلاعات چندانی راجع به اثربخشی این شیوه جدید آموزشی، به علت کمبود چارچوب‌های معتبر علمی - جهت ارزشیابی کیفیت این دوره‌ها - در دست نیست (اناری نژاد، ساکتی و صفوی، ۱۳۸۹). بر این اساس توجه به ارزیابی کیفیت آموزش الکترونیکی در طول دو دهه گذشته، به یکی از موضوعات مهم در حوزه آموزش عالی تبدیل شده است.

بیان مسئله

بر اساس آنچه گفته شد، از یک سو ضرورت و حساسیت مقوله پرداختن به آموزش الکترونیکی و نقش تأثیرگذار آن در استمرار حیات معنادار دانشگاه مستفاد می‌شود؛ و از سوی دیگر، این نکته آشکار می‌شود که بهبود و ارتقای سطح کیفیت این نوع آموزش، مستلزم بررسی و شناخت عوامل مختلف درونی و بیرونی مؤثر بر آن و انجام مجموعه اقدامات هوشمندانه به صورت مستمر و با رویکردی سیستمی است. حال با توجه به مطالب ذکر شده و ضمن تأکید مجدد بر اصول و مبانی آموزش الکترونیکی و نهادهای آموزشی مجازی به‌عنوان یک دانش و مهارت، خاطر نشان می‌سازد که کلید موفقیت در امر آموزش الکترونیکی، توجه جدی به طراحی چارچوب ارزیابی محیط مجازی، کیفیت محتوای آموزش الکترونیکی و قابلیت استفاده از محتواهای طراحی شده مبتنی بر استاندارد است (لارا و دیگران^۱، ۲۰۱۴؛ اسلام^۲، ۲۰۱۳). از طرفی در جستجوی انجام شده توسط محقق، چارچوب جامعی در رابطه با ارزیابی اثربخشی این نوع آموزش یافت نشد، لذا اهمیت انجام این تحقیق احساس می‌شود؛ زیرا انجام این پژوهش از یک طرف منجر به تدوین یک چارچوب ارزیابی اثربخشی شده که می‌تواند این خلأ را در توسعه و کیفیت بخشی به آموزش الکترونیکی و توسعه انسانی در سطح ملی و جهانی تکمیل نماید و از طرف دیگر، به تولید علم بومی بیانجامد. بر این اساس هدف از این پژوهش، شناسایی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های الکترونیکی دانشگاهی با تأکید بر دیدگاه فعالان این حوزه است.

مبانی نظری پژوهش

پیشرفت روزافزون در زمینه علوم رایانه‌ای و ظهور و گسترش شبکه‌های اطلاع‌رسانی به‌ویژه اینترنت، امکانات و روش‌های تازه‌های را پیش روی برنامه‌ریزان و مجریان برنامه‌های آموزشی قرار داده و مشکلات قبلی در عرصه آموزش - به‌ویژه محدودیت‌های ناشی از زمان و مکان یادگیری - را کمرنگ نموده است (رضی، ۱۳۸۵). در این راستا، گسترش آموزش الکترونیکی و استفاده از ابزارها و مفاهیم نوین، زمینه رواج یافتن اطلاعات و دسترسی آسان

^۱ Lara et al.

^۲ Islam

و کم‌هزینه را برای فراگیران به روش آنلاین^۱ فراهم نموده و زمینه تبادل سریع اطلاعات و تعاملات فرهنگی را میسر ساخته است. آموزش الکترونیکی یکی از دستاوردهای بشری است که دنیای ما را متحول کرده و شیوه‌ای نوین در آموزش است که به ارائه و مدیریت فرصت‌های یادگیری برای ارتقاء دانش و مهارت از طریق اینترنت و شبکه‌های کامپیوتری می‌پردازد و ماهیت تحصیل و دانش‌اندوزی را از آموزش به یادگیری تبدیل کرده است (رضایی راد، ۱۳۹۰). در این محیط‌های آموزشی، دانشجو و مدرس از نظر زمان و مکان و یا هر دو، جدا هستند و محتوای آموزشی از طریق نرم‌افزار مدیریت دروس، منابع چندرسانه‌ای، اینترنت و ویدئوکنفرانس به دانشجو ارائه می‌گردد؛ همچنین دانشجو برای انجام فعالیت‌های یادگیری فردی و گروهی، با کمک امکانات ارتباطات رایانه‌ای با مدرس، همکلاس‌ان و سایر افراد یا منابع ارتباط برقرار می‌کند (آلستالو و پتولا، ۲۰۰۶).

در رابطه با آموزش الکترونیکی، تعاریف گوناگونی از سوی صاحب‌نظران ارائه شده است. انجمن فناوری اطلاعات^۲، آموزش الکترونیکی را ارائه تحصیل و آموزش از طریق رسانه‌های الکترونیکی مانند اینترنت، اینترنت، اکسترانت، ماهواره‌ها، نوارهای صوتی و تصویری، تلویزیون و دیسک‌های فشرده تعریف کرده است (کونال^۳، ۲۰۱۱). از ویژگی‌های چنین آموزشی می‌توان به فرایند آموزش دانشجو - محور به‌جای آموزش استاد - محور؛ انعطاف و پویایی زیاد در روش‌شناسی آموزشی، مدیریت محتوا، تعامل هم‌زمان و غیرهم‌زمان بین اساتید و دانشجویان، سازمان-دهی و ساختار دوره‌های آموزشی، طرح‌های آموزشی و بالاخره ارزیابی دانشجویان اشاره نمود (موراستری، پتریسور، اولو و باکاری^۴، ۲۰۱۵). تعریف مور و همکاران^۵ از آموزش الکترونیکی نیز، مجموعه فعالیت‌های آموزشی است که با استفاده از ابزارهای الکترونیکی اعم از صوتی، تصویری، رایانه‌ای، شبکه‌ای، مجازی و ... صورت می‌گیرد (مور، دیکسون و گالین، ۲۰۱۱). به عبارتی کلیه برنامه‌هایی را که از طریق شبکه‌های رایانه‌ای به‌ویژه اینترنت منجر به یادگیری می‌شود، یادگیری الکترونیکی می‌نامند (چو، لی و تسی^۶، ۲۰۱۵؛ موراستری و همکاران، ۲۰۱۵؛ آزادنیا، ۱۳۸۹؛ کیا، ۱۳۸۸). ازجمله مزایایی که برای آموزش الکترونیک مطرح شده است، می‌توان به مواردی همچون:

^۱ Online

^۲ Alestalo & petola

^۳ Information Technology Association

^۴ Kunal

^۵ Marusteri et al.

^۶ Moore et al.

^۷ Chuo, Liu & Tsai

آموزش در هر زمان، در هر مکان و برای همگان، یادگیری بدون واژه، قابلیت انتخاب سطوح مختلف، همکاری و تعامل و صرفه‌جویی در هزینه‌ها اشاره کرد (زنگنه نژاد، ۱۳۸۹).

مهدی زاده و همکاران در کنار مزایا، به معایب این روش نیز اشاره داشته‌اند که عبارت‌اند از: هزینه‌های اولیه نسبتاً بالا، محدودیت دسترسی به رایانه و خدمات جانبی آن، محدودیت اعمال مدیریت و نظارت بر منابع آموزشی و هدایت نظام‌یافته آن‌ها، محروم ماندن فراگیران در بهره‌مندی از روابط اخلاقی و تربیتی میان مربیان و فراگیران و ضعف پهنای باند در ارسال فیلم و مطالب آموزشی چندرسانه‌ای (مهدی زاده، لطفی و اسلام پناه، ۱۳۹۱).

بر این اساس می‌توان، سنجش اثربخشی آموزش الکترونیکی را گامی مؤثر در جهت تکمیل فرایند آموزش الکترونیکی دانست. اثربخشی، اغلب به معنای تحقق اهداف و مطلوبیت‌های سازمانی در نظر گرفته می‌شود (هوی و میسکل^۱، ۲۰۱۳؛ رابینز^۲، ۲۰۰۹؛ دفت^۳، ۱۳۸۷) که غالباً در سه سطح درونی، بیرونی و نهادی مدنظر قرار می‌گیرد (ترکزاده و کشاورزی، ۱۳۹۵؛ ترکزاده، محمدی و قاسمی، ۱۳۹۳؛ ترکزاده، محمدی و نیکنام، ۱۳۸۸؛ ترکزاده، مجیدی و نورمحمدی، ۱۳۸۸).

اثربخشی درونی عبارت است از این‌که تا چه میزان این نوع آموزش توانسته است به کیفیت مطلوب فرایندها و تحقق اهداف تعیین‌شده خود دست یابد (ترکزاده و همکاران، ۱۳۹۵) که از آن جمله می‌توان به میزان یادگیری، سطح نمرات در آزمون‌ها و همچنین سطح رضایتمندی فراگیران از این نوع آموزش‌ها اشاره نمود. به عبارتی، برنامه درسی باید از تناسب و انسجام درونی کافی بین اجزای مختلف خود برخوردار باشد تا بتواند اهداف تعیین‌شده خود را محقق نماید (هوی و میسکل، ۲۰۱۳؛ ترکزاده و همکاران، ۱۳۹۳).

اثربخشی بیرونی بیانگر آن است که عملکرد نظام آموزشی تا چه میزان به بهبود عملکرد شغلی افراد یا مهارت‌های موردنیاز مشاغل در جامعه منجر شده است (ترکزاده و همکاران، ۱۳۹۳). همچنین اثربخشی بیرونی به مفهوم کارآمدی یادگیری‌های حاصل از آموزش در موقعیت‌های خارج از فرایند آموزش است که فراگیر در آن‌ها کار یا زندگی می‌کند (سراجی، حسینی و سرودلیر، ۱۳۹۲).

^۱ Hoy & Miskel

^۲ Robbins

^۳ Richard L. Daft

با توجه به ضرورت ارزیابی اثربخشی آموزش‌های الکترونیکی در محیط‌های دانشگاهی، مطالعات گسترده‌ای در زمینه‌های مختلف یادگیری الکترونیکی و اثربخشی آن، چه در محیط‌های دانشگاهی چه در خارج از این گونه محیط‌ها صورت پذیرفته است.

در این بخش، پژوهش‌های داخلی و خارجی در خصوص بررسی اثربخشی یادگیری الکترونیکی و همچنین جایگاه پژوهش حاضر در میان پژوهش‌های گذشته، مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

صادقی سیگارودی در پژوهش خود (۱۳۹۴) به ارزیابی عوامل مؤثر بر موفقیت یادگیری الکترونیکی دانش‌آموزان در مدارس هوشمند پرداخته است. محقق سعی نموده با استفاده از نتایج حاصل از پژوهش، اطلاعات لازم برای برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران امر آموزش را به‌گونه‌ای فراهم کند که در بازنگری طرح مدارس هوشمند و بهبود عملکرد آن‌ها جهت ایجاد نگرش مثبت دانش‌آموزان نسبت به استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، گامی در جهت برطرف نمودن نواقص و مشکلات احتمالی در این مسیر برداشته شود. جامعه آماری این پژوهش را مدارس هوشمند دوره‌های متوسطه ناحیه‌های ۱ و ۲ شهر رشت تشکیل می‌دهند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مدارس متوسطه هوشمند ناحیه‌های ۱ و ۲ شهر رشت، در تمامی ابعاد اثربخش و موفق بوده است.

داورزنی (۱۳۹۴) نیز پژوهشی دیگر، باهدف ارزیابی آمادگی استقرار یادگیری الکترونیکی در مراکز و واحدهای دانشگاه پیام نور استان تهران بر پایه چهار عامل فنی، فرهنگی، ساختاری و منابع انسانی و بر مبنای مطالعه‌ای توصیفی - همبستگی انجام داده است. نتایج حاصل از بررسی فرضیه‌های پژوهش نشان داد که هر یک از چهار عامل فنی، فرهنگی، ساختاری و منابع انسانی، تأثیری مستقیم و مثبت بر پیاده‌سازی یادگیری الکترونیکی در مراکز و واحدهای دانشگاهی مورد مطالعه داشته است. همچنین سایر نتایج حاکی از آن است که در بین عوامل چهارگانه بیان‌شده، «عوامل انسانی» با میانگین رتبه (۵/۳۰) بیشترین و «عوامل فرهنگی» با میانگین رتبه (۳/۹۸) کمترین رتبه را در بین عوامل مؤثر بر آمادگی استقرار یادگیری الکترونیکی داشته‌اند.

همچنین، سبزی سروستانی (۱۳۹۴) به بررسی رابطه مهارت‌های کاربردی فناوری اطلاعات و ارتباطات، تعامل سازنده و طراحی آموزشی با اثربخشی یادگیری الکترونیکی پرداخته است. نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش حاضر، نشان‌دهنده رابطه مثبت و معنادار تعامل و طراحی آموزشی با اثربخشی یادگیری الکترونیکی و رابطه ضعیف بین فاوا^۱ و اثربخشی یادگیری الکترونیکی است. همچنین، طراحی آموزشی توانست با ۵۳ درصد، نیرومندترین پیش‌بینی کننده

^۱ فناوری اطلاعات و ارتباطات

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۳۱

اثربخشی یادگیری الکترونیکی باشد. یافته دیگر پژوهش نشان داد که پیش‌بینی کننده‌های اثربخشی یادگیری الکترونیکی با توجه به مدل ساختاری، ۸۸ درصد واریانس آن را تبیین می‌کنند.

عبدلی و حسنی (۱۳۹۴) نیز پژوهشی باهدف استخراج مهم‌ترین مؤلفه‌ها، ابزارها و روش‌ها، برای ارزشیابی یادگیری الکترونیکی به‌منظور دستیابی به نقاط مشترک در این تحقیقات و ارائه چارچوبی جامع از نحوه ارزشیابی سیستم‌های یادگیری الکترونیکی انجام داده‌اند. در این پژوهش از روش سنتز پژوهی^۱ استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش شامل مؤلفه‌ها، ابزارها و روش‌های به‌کاررفته در ارزشیابی یادگیری الکترونیکی در تحقیقات مختلف و ارائه چارچوبی جامع در این مورد است. نتایج پژوهش نشان داد که مهم‌ترین مؤلفه‌های ارزشیابی شامل قابلیت استفاده، کیفیت محتوا و اطلاعات، میزان دسترسی، ارتباط، تعامل و رابطه کاربرها، مدیریت و قابلیت کنترل، سیستم فنی، خدمات و پشتیبانی و مهم‌ترین ابزارهای ارزشیابی شامل پرسشنامه، چک‌لیست و مصاحبه و مهم‌ترین روش‌های ارزشیابی شامل مطالعه موردی، زمینه‌یابی و تحلیل اسنادی است.

هم‌راستا با پژوهش‌های اشاره‌شده، طهایی (۱۳۹۴) نیز با مطالعه پژوهش‌های مرتبط و بررسی عوامل مؤثر و کلیدی در موفقیت، کیفیت، پذیرش، ثبات و اثربخشی یادگیری الکترونیکی، مهم‌ترین عوامل را شناسایی نموده و با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری مانند مدل‌سازی معادلات ساختاری به ارزیابی اهمیت ارتباطات علمی عوامل بر یکدیگر و درجه تأثیر آن‌ها پرداخته است. برای مدل‌سازی یک سیستم یادگیری الکترونیکی اثربخش، یک چارچوب مفهومی برای نمایش عوامل کیفیت سیستم، کیفیت خدمات، کیفیت اطلاعات، کیفیت آموزش و ارتباط آن‌ها با تمایل دانشجو به استمرار استفاده از سیستم یادگیری الکترونیکی توسعه داده شده است. همچنین در این مدل، رضایت دانشجو به‌عنوان یک عامل میانجی نسبت به عامل تمایل به ادامه استفاده سیستم توسط دانشجو در نظر گرفته شده است.

عزیزی فر، محمدیان و صفری^۲ (۲۰۱۶) در مقاله خود، یک مدل آموزش الکترونیکی مبتنی بر دیدگاه راهبری و معماری ارائه نموده‌اند. در این پژوهش، با استفاده از روش فراترکیب به بررسی آموزش الکترونیکی بر اساس تعاریف، استانداردها، مزایا، اجزاء و سیستم‌های آموزش الکترونیکی پرداخته شده است؛ در انتها نیز، برخی از مدل‌های آموزش الکترونیکی معرفی شده و سپس با بررسی مدل‌های مختلف آموزش الکترونیکی، مدلی جامع برای آموزش الکترونیکی ارائه گشته است.

^۱ Synthesis

^۲ Azizifar, MJ, Mohamadian, A, Safari, E,

اجزاء آموزش الکترونیکی به دست آمده، مطابق با اجزاء آموزش الکترونیکی که در مدل‌های تحقیقاتی قبل، با توجه به اهمیت موارد و فراوانی تکرار در مدل‌های مختلف مؤلفه‌های آموزش الکترونیکی شامل: محتوای آموزش الکترونیکی، روش آموزش الکترونیکی، تکنولوژی آموزش الکترونیکی، طراحی واسط کاربری آموزش الکترونیکی، ارزیابی دوره آموزش الکترونیکی، مدیریت سیستم آموزش الکترونیکی و تعامل در آموزش الکترونیکی است.

ظریف صناعی (۱۳۹۶) در دوازدهمین کنفرانس بین‌المللی یاددهی و یادگیری الکترونیکی در ایران، پژوهشی را باهدف بررسی ویژگی‌های آموزش الکترونیک مؤثر در آموزش عالی از دیدگاه دانشجویان در دانشگاه‌های مجازی شیراز و جنوب ایران ارائه نمود. در این پژوهش توصیفی که از نوع کاربردی است، ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته بود که روایی و پایایی آن به ترتیب با استفاده از نظرات متخصصین و آلفای کرونباخ تعیین شد. ویژگی‌های موردنظر در هدف پژوهش، بر اساس جمع‌بندی مطالعات نظری محقق تهیه شده، در ادامه با استفاده از روش‌های روایی و روش ارزیابی، پایایی آنالیز و اعتبارسنجی گشته و در نهایت مطالعه‌ای میدانی بر روی ۳۵۱ دانشجو که از طریق نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند انجام پذیرفت.

نتایج پژوهش نشان داد که درک دانشجویان از مدیریت دوره‌های الکترونیکی، بهبود تعامل و همکاری، پشتیبانی دانشجویی، تعهد و مهارت الکترونیکی، ویژگی‌های عملیاتی برای یاددهی اثربخش در آموزش الکترونیکی هستند. علاوه بر این، بهبود تعامل و همکاری اولویت اصلی تعیین استاد مؤثر در یک دوره مجازی است.

به دنبال آمایش آموزش عالی در نظام سلامت و طرح تحول و نوآوری آموزشی در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، دوازده بسته آموزشی به‌عنوان مبنای تحول و توسعه آموزشی تعیین شد. یکی از مهم‌ترین بسته‌های طرح تحول، بسته آموزش مجازی بود. فرخی و کریمیان (۱۳۹۷) با ارائه این مقاله، به بیان تجربه دانشگاه علوم پزشکی شیراز در ارائه الگوی هشت مرحله‌ای توسعه آموزش مجازی در کلان منطقه ۵ می‌پردازند. روش بررسی و رویکرد پژوهش کیفی، به روش مطالعه موردی مبتنی بر بارش افکار نمایندگان توسعه آموزش مجازی و تحلیل اسناد، گزارشات و برنامه‌های مرتبط با توسعه آموزش مجازی در سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۶ در کلان منطقه ۵ آمایشی بود. پس از تحلیل اسناد بالادستی و تحلیل SWOT، راهبردهای توسعه آموزش مجازی شامل ۸ گام تنظیم شد.

نتایج اولیه حاکی از آن است که برای توسعه آموزش مجازی، ۸ گام شامل تعلیم نیروی انسانی، تنظیم قوانین، تشویق و انگیزش، تولید محتوای الکترونیکی، تأمین زیرساخت، تولید و نشر دانش، توسعه مجازی‌سازی و تازگی و نوآوری به‌عنوان راهبردهای اصلی تعیین شدند.

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۳۳

صباح هرندی، خسروی و مهدیان (۱۳۹۷) در پژوهشی دیگر، بایان اهمیت مفهوم آموزش الکترونیکی به توجه مراکز متعدد به اهمیت و کارایی آن در بهره‌برداری آموزش کارکنان اشاره می‌نمایند. در این پژوهش، به مزیت یادگیری الکترونیکی شامل امکان یادگیری بدون محدودیت زمانی و مکانی متناسب با نیازهای فراگیر اشاره شده است. در این تحقیق با به‌کارگیری کتب، منابع الکترونیکی و سایت‌های معتبر علمی و همچنین بررسی دیدگاه‌های نظریه‌پردازان امر آموزش، نسبت به تحلیل پارامترهای کیفیت و اثربخشی یادگیری الکترونیکی در آموزش‌های ضمن خدمت توجه گردیده است. با توجه به این مبانی نظری، بر ویژگی‌هایی از قبیل تناسب محتوا با نیاز فراگیر یادگیرنده محوری، تعامل، در نظر گرفتن تفاوت‌های فردی یادگیرندگان، انعطاف‌پذیری، ارائه بازخورد و ارزشیابی با استفاده از قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا)، به‌عنوان معیارهای یادگیری اثربخش تأکید شده است.

بشیر و همکاران^۱ (۲۰۱۸)، کیفیت طراحی یادگیری الکترونیکی را در بین ۸۳۷ دانشجوی شرکت‌کننده در دوره‌های آموزش الکترونیکی در دانشگاه‌های مختلف بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که کیفیت محتوا، طراحی رابط کاربری، استراتژی‌های آموزشی، محتوای تعاملی و بازخورد عوامل اصلی تعیین‌کننده کیفیت طراحی آموزشی یادگیری الکترونیکی بودند.

فرید و همکاران^۲ (۲۰۱۸)، نظرسنجی از عوامل مؤثر در موفقیت یادگیری الکترونیکی را با توجه به دیدگاه ۹۷ متخصص بررسی کردند؛ یافته‌ها حاکی از آن است که دسترسی به زبان محلی، کیفیت سیستم آموزشی، استفاده از طرح آموزشی، توجه به کیفیت نرم‌افزار، کیفیت خدمات، توجه به رضایت دانش‌آموزان و ایجاد الگوی مناسب یادگیری، از دیگر عناصر مؤثر بر تصمیم‌گیری در یادگیری الکترونیکی بود.

عرب پشتکوهی، زمانی مقدم و رجب‌زاده (۱۳۹۸) در پژوهش اخیر نسبت به شناسایی معیارهای اثربخشی برنامه‌های آموزش الکترونیکی درس کار و فناوری از دیدگاه صاحب‌نظران پرداختند. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، یک چارچوب اثربخشی ماتریسی از عوامل زمینه‌ای، علی، بازدارنده، راهبردها و پیامدها شکل گرفت. بدین‌صورت که تدوین چارچوب اثربخشی برنامه‌های آموزش الکترونیکی به‌عنوان مضمون فراگیر، شامل عوامل مذکور بودند. بر اساس نظر مصاحبه‌شوندگان، زمانی که این عوامل به‌صورت مطلوب پدیدار شوند، کسب فرصت‌های جدید یادگیری، همگام شدن با تکنولوژی‌های روز جهانی، صرفه‌جویی در وقت، انرژی و هزینه، رشد و دگرگونی جامعه کار و

^۱ Bashir et al (2018)

^۲ Farid et al. (2018)

فناوری، رسیدن به یادگیری مادام‌العمر، رسیدن به اهداف برنامه‌های آموزش الکترونیکی، صرفه‌جویی در هزینه‌های اضافی، رسیدن به اهداف بالادستی، تعامل با سایر جوامع بشری، بهره‌وری کار در محیط کسب‌وکار، بهبود مهارت‌های کاربردی، بالا بردن مهارت‌های فردی فراگیران و امکان یادگیری در حین کار بیش‌ازپیش بهبود خواهد یافت. همچنین به نتایج دیگری چون افزایش متقاضیان ورود به دوره، افزایش رضایتمندی مخاطبان، افزایش سرعت یادگیری، ارتقاء دانش فناوری اطلاعات مدرسان و فراگیران می‌توان اشاره نمود.

مهدوی نسب، سعدی پور و مرادی (۱۳۹۸) در پژوهش خود، به بررسی مؤلفه‌های مؤثر در طراحی محیط‌های یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی و ارائه چارچوبی برای طراحی آموزش الکترونیکی پرداخته‌اند. تأکید این پژوهش بر روی اهمیت نقش طراحی آموزشی در اثربخشی دوره‌های مختلف آموزشی بوده است. بیان مطالعات نشان داده‌اند که طرح آموزشی، یکی از عوامل اساسی است که بر کیفیت دوره‌های آموزش الکترونیک تأثیر می‌گذارد. باین‌حال، توجه کافی به طراحی آموزشی جهت طراحی و اجرای دوره‌های آموزش الکترونیکی صورت نگرفته است. در نتیجه، فراگیران با دوره‌ها و برنامه‌هایی روبرو می‌شوند که فاقد کیفیت هستند.

بنابراین، کاوش در مؤلفه‌های مؤثر در طراحی یادگیری الکترونیکی در ادبیات و ارائه یک طرح آموزشی یادگیری الکترونیکی برای آموزش عالی، هدف اصلی این مطالعه است. به این منظور، از یک بررسی منظم در پژوهش استفاده شده است و برخی از کلمات کلیدی مرتبط با طراحی دستورالعمل در بانک‌های اطلاعاتی علمی جستجو شده‌اند. پس از مرور مقالات، ۳۳ تحقیق انجام شده در بین سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۹ بررسی شد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که تجزیه و تحلیل نیازها، تجزیه و تحلیل محتوا، آنالیز یادگیرنده، اصول و راهبردهای آموزشی، طراحی محیط یادگیری، توسعه محتوای الکترونیکی، طراحی پیام، راهنمایی، پشتیبانی و ارزیابی، مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر اثربخشی یادگیری الکترونیکی هستند.

سبraz و روستیت^۱ (۲۰۱۹) به پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر قصد و پذیرش استفاده از سیستم‌های یادگیری الکترونیکی توسط دانشجویان در دانشگاه‌های دولتی در سریلانکا» پرداخته‌اند. مدل نظری برای این مطالعه در درجه اول از تئوری یکپارچه پذیرش و استفاده از فناوری^۲ (UTAUT) گرفته شده است. با استفاده از مرور معتبر ادبیات گذشته، فرضیات تحقیق و ابزار آن تهیه شد. داده‌های این مطالعه کمی، از دانشجویان مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد از ۱۵ دانشگاه دولتی سریلانکا توسط وب فرم مدیریتی در سه‌ماهه دوم سال ۲۰۱۸ جمع‌آوری شد.

^۱ Sabraz Nawaz Samsudeen, Rusith Mohamed

^۲ Unified Theory of Acceptance and Use of Technology 2 (UTAUT2)

متغیرهای برون‌زا شامل امید به عملکرد، امید به تلاش، تأثیر اجتماعی، کیفیت زندگی و کار، انگیزه، تجربه اینترنت و دیگر شرایط تسهیل‌کننده و تأثیر آن‌ها بر قصد و رفتار استفاده از سیستم مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل، عاملی تأییدکننده و ارزیابی بعدی مدل ساختاری فرضیات پیشنهادی را تأیید کرده و مشخص شد که سازه‌های UTAUT2 تأثیر بسزایی در آن دارند و نقش مهمی در قصد رفتاری برای استفاده از رفتار یادگیری الکترونیکی سیستم توسط دانشجویان دانشگاه ایالتی در سریلانکا دارند.

المصری و طرحینی^۱ (۲۰۱۷) طی مطالعه‌ای، به بررسی عوامل مؤثر بر انتخاب سیستم‌های یادگیری الکترونیکی در قطر و ایالات متحده، با رویکرد گسترش نظریه واحد پذیرش و استفاده از فناوری (UTAUT2) پرداخته‌اند. هدف این مطالعه بررسی مهم‌ترین عواملی است که می‌تواند مانع یا موجب پذیرش سیستم‌های یادگیری الکترونیکی توسط دانشجویان دانشگاه در کشورهای درحال توسعه (قطر) و همچنین کشورهای توسعه‌یافته (ایالات متحده) شود. برای این منظور، از تئوری یکپارچه پذیرش و فناوری (UTAUT2) به‌عنوان یک متغیر خارجی استفاده شد. با استفاده از یک نظرسنجی آنلاین، داده‌ها از ۸۳۳ دانشجو از یک دانشگاه در قطر و دانشگاهی دیگر در ایالات متحده جمع‌آوری شد. نتایج نشان می‌دهد که امید به عملکرد، انگیزه مطلوب، عادت و اعتماد به‌عنوان پیش‌بینی کننده مهم گرایش رفتاری^۲ (BI) در هر دو نمونه دانشگاهی است.

با این حال برخلاف انتظار، رابطه بین قیمت و BI بی‌اهمیت است. نتایج همچنین نشان می‌دهد که امید به تلاش و نفوذ اجتماعی منجر به افزایش پذیرش دانشجو نسبت به سیستم‌های آموزش الکترونیکی در کشورهای درحال توسعه است، اما در کشورهای توسعه‌یافته چنین نتیجه‌ای یافت نمی‌شود. علاوه بر این شرایط تسهیل، پذیرش یادگیری الکترونیکی را در کشورهای توسعه‌یافته افزایش می‌دهد، درحالی‌که در کشورهای درحال توسعه چنین نیست. به‌طور کلی، مدل پیشنهادی به‌تناسب قابل قبولی دست‌یافته و واریانس آن ۶۸٪ برای نمونه‌های قطر و ۶۳٪ برای نمونه‌های ایالات متحده توضیح می‌دهد. این نتایج و پیامدهای آن‌ها در تئوری و عمل تشریح شده است.

نیکول، کالجویک، میلوان، دیمیترو و داچکونوف^۳ (۲۰۱۸) باهدف بررسی و ارائه مدل‌های کیفیت سیستم‌های یادگیری الکترونیکی پژوهش خود را عرضه نموده‌اند. در این پژوهش، با ذکر این نکته که یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت هر

^۱ Mazen El-Masri , Ali Tarhini

^۲ Behavioural Intention

^۳ Nikolić, J. Kaljevic, S.a. Jović, D. Petković, M. Milovančević, L. Dimitrov, P. Dachkinov(2018)

سیستم کیفیت است، اذعان می‌دارد اندازه‌گیری کیفیت در این سیستم‌ها کار بسیار دشواری است، زیرا شاخص‌ها و خصوصیات مختلفی وجود دارد که باید مورد ارزیابی قرار گیرد. بیشترین شاخص مورد ارزیابی در بین این مدل‌ها، شاخص محتوا است. محتوا یک عامل مهم برای کیفیت سیستم‌های یادگیری الکترونیکی است. اشکال اصلی در مدل‌های کیفی مورد بررسی، فقدان اعتبارسنجی یا آزمایش مناسب مدل‌ها و همچنین عدم وجود چارچوبی مشخص به منظور بهبود مدل‌های کیفیت است. در این پژوهش تأکید گردید که هر مؤسسه آموزشی باید بخشی برای تضمین کیفیت داشته باشد تا به طور مداوم کیفیت آن را ردیابی و حفظ کند.

مؤلفه دیگری که در پژوهش مذکور مورد توجه قرار گرفته است، راهنمایی و پشتیبانی ارائه شده در زمینه یادگیری الکترونیکی است که شامل پشتیبانی آموزشی، فنی، مدیریتی و عاطفی، پاسخگویی، سهولت دسترسی، راهنماهای دوره و اطلاعات (افزونه‌های مورد نیاز، زبان، زمان، برنامه دوره، عناوین، پیش‌نیازها، حجم کار، پذیرش و اینفوگرافیک)، استفاده از سیستم‌های یادگیری الکترونیکی و آموزش امنیت داده‌ها و اطلاعات است. راهنمایی و پشتیبانی از عوامل مهم در جلب رضایت کاربران از دوره‌های آموزش الکترونیکی و ایجاد نگرش مثبت نسبت به سهولت استفاده از دوره‌های آموزش الکترونیکی است.

همچنین در پژوهش مذکور، پس از بررسی و تحلیل نتایج و تلفیق آن‌ها با مفاهیم حوزه طراحی آموزشی و با در نظر گرفتن تجربه نویسندگان در زمینه طراحی و آموزش یادگیری الکترونیکی، چارچوبی برای توسعه طراحی آموزش الکترونیکی پیشنهاد شده است. باین وجود با توجه به ماهیت پویای فناوری و خصوصاً فناوری آموزشی، نیاز به تحقیقات بیشتر در این زمینه احساس می‌شود.

همچنین، آیتل و کومار^۱ (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی فرایند یاددهی - یادگیری در مؤسسات آموزش عالی»، به این نتیجه رسیدند که استراتژی‌هایی مانند برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی فرایند یاددهی - یادگیری، ارزیابی برنامه‌ها، پشتیبانی از برنامه‌ها در توسعه مهارت‌های یادگیری تعاملی، یادگیری مشارکتی و یادگیری مستقل در میان دانش‌آموزان مؤثر است.

جنتلی^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی دیگر در همان سال، با استفاده از متخصصان صنعت در آموزش مقطع کارشناسی، به تأثیر یادگیری دانشجویان پرداخته و به ارزیابی تأثیر آموزش در نگرش دانشجویان برای اجرای آموزش گروه کوچک

^۱ Aithal & Kumar

^۲ Gentelli

اشاره کرد. در این نظرسنجی، درک دانشجو از مزایای یک سخنرانی / آموزش به روش سمینار را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که دانشجویان با استفاده هم‌زمان از هر دو روش بحث گروهی و سخنرانی سازگار نیستند. کیستنر و همکاران^۱ (۲۰۱۵) نیز به آموزش راهبردهای یادگیری، نقش زمینه آموزشی و باورهای معلم پرداختند. نتایج نشان می‌دهد تمایل به آموزش راهبردهای شناختی در دروس مقدماتی در مقایسه با درس‌های مهارتی بیشتر است، درحالی‌که راهبردهای برنامه‌ریزی اغلب در دروس مهارتی تدریس می‌شوند؛ بنابراین، معلم نقشی اساسی در آموزش راهبردهای یادگیری بر روی دانش‌آموزان دارد. شروع آموزش با استفاده از راهبردهای یادگیری برای افزایش ارتقاء یادگیری، خود نظم ده و کلید بالقوه و اثرگذار در یادگیری دانش‌آموزان است.

همچنین میشل^۲ (۲۰۱۵) در پژوهش خود با عنوان «ساختار اثربخشی سازمانی از منظر رهبران سازمان‌های غیرانتفاعی بین‌المللی در آمریکا»، با اشاره به مدل‌های پیشین اثربخشی در بخش‌های غیرانتفاعی، با رویکردی توصیفی بر مبنای تعریف رهبران سازمان‌های غیرانتفاعی و مصاحبه رودرو با رهبران سازمان‌های غیرانتفاعی بین‌المللی آمریکا تعریفی را ارائه می‌دهد. تعداد زیادی از این افراد اذعان داشتند که اثربخشی، مسئولیت و پاسخگویی در قبال خروجی است و تعدادی دیگر اثربخشی را کاهش اتلاف دانستند. به‌منظور کسب یک دیدگاه منسجم از پژوهش‌های انجام‌شده، یافته‌های این محققان به همراه روش انجام کار و حوزه پژوهش، در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. خلاصه پژوهش‌های انجام‌شده اخیر

ردیف	پژوهشگران	مفاهیم اساسی پژوهش	روش پژوهش	حوزه پژوهش	ملاحظات پژوهش
	صادقی	ارزیابی عوامل	کمی	مدارس	نبود زیرساخت‌های مناسب،

^۱ Kistner et al.

^۲ Mitchell

۱	سیگارودی (۱۳۹۴)	مؤثر بر موفقیت یادگیری الکترونیکی		کمبود تجهیزات و امکانات سخت‌افزاری، عدم تسلط کافی بر مبانی فناوری اطلاعات، امکانات و فناوری موجود موردتوجه قرار گرفته است.
۲	داورزنی (۱۳۹۴)	ارزیابی آمادگی استقرار یادگیری الکترونیک	دانشگاه	چهار عامل فنی، فرهنگی، ساختاری و منابع انسانی موردتوجه است.
۳	سبزی سروستانی (۱۳۹۴)	رابطه تعامل سازنده و طراحی آموزشی با اثربخشی یادگیری الکترونیکی	دانشگاه	رابطه مثبت و معنادار تعامل و طراحی آموزشی با اثربخشی یادگیری الکترونیکی و رابطه ضعیف بین فاوا و اثربخشی یادگیری الکترونیکی
۴	عبدلی و حسنی (۱۳۹۴)	ارائه الگویی جامع برای ارزشیابی آموزش الکترونیکی	دانشگاه	مهم‌ترین مؤلفه‌های ارزشیابی شامل قابلیت استفاده، کیفیت محتوا و اطلاعات، دسترس- پذیری، ارتباط، تعامل و رابط کاربرها، مدیریت و قابلیت کنترل، سیستم فنی، خدمات و پشتیبانی است.
۵	طهایی (۱۳۹۴)	موفقیت یادگیری الکترونیکی	دانشگاه	لزوم داشتن نگاهی چندبعدی برای ارزیابی در این حوزه و توجه به تأثیر این ابعاد بر یکدیگر
۶	عزیزی و دیگران (۲۰۱۶)	ارائه مدل ارزیابی کیفیت یادگیری الکترونیکی بر پایه	دانشگاه/ مقالات	مهم‌ترین مؤلفه‌های آموزش الکترونیکی شامل روش آموزش الکترونیکی، تکنولوژی آموزش،

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۳۹

طراحی واسط کاربری آموزش الکترونیکی، ارزیابی دوره آموزش الکترونیکی، مدیریت سیستم آموزش الکترونیکی و تعامل در آموزش الکترونیکی			راهبری و معماری		
اثربخشی در استراتژی‌هایی مانند برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی فرایند یاددهی - یادگیری، ارزیابی برنامه‌ها، پشتیبانی از برنامه‌ها در توسعه مهارت‌های یادگیری تعاملی، یادگیری مشارکتی و یادگیری مستقل	مؤسسات آموزش عالی	کمی	بررسی فرایند یاددهی - یادگیری در مؤسسات آموزش عالی	آیتهل و کومار (۲۰۱۶)	۷
ادراک اساتید در مورد نقش استفاده از رایانه آنلاین، در تصورات آن‌ها از آموزش مؤثر است.	دانشگاه	ترکیبی	بررسی مفاهیم آموزش مؤثر و استفاده ادراک‌شده از فناوری رایانه در کلاس‌های درس آموزش فعال	گبر و همکاران (۲۰۱۵)	۸
کیفیت محتوا، طراحی رابط کاربری، استراتژی‌های آموزشی، محتوای تعاملی و بازخورد، عوامل اصلی کیفیت طراحی آموزشی یادگیری الکترونیکی بودند.	دانشگاه	کمی	عوامل اصلی تعیین‌کننده کیفیت یادگیری الکترونیکی	بشیر و همکاران (۲۰۱۸)	۹
دسترسی به زبان محلی، کیفیت سیستم آموزشی، استفاده از طرح	دانشگاه	ترکیبی	عوامل مؤثر در موفقیت یادگیری	فرید و همکاران	۱۰

آموزشی، توجه به کیفیت نرم افزار، کیفیت خدمات، توجه به رضایت دانشجویان و ایجاد الگوی مناسب یادگیری، عناصر مؤثر بر تصمیم گیری در یادگیری الکترونیکی هستند.			الکترونیکی	(۲۰۱۸)	
کسب فرصت های جدید یادگیری، همگام شدن با تکنولوژی های روز جهانی، صرفه جویی در وقت، انرژی و هزینه، رشد و دگرگونی جامعه کار و فناوری، یادگیری مادام العمر، رسیدن به اهداف برنامه های آموزش الکترونیکی، صرفه جویی در هزینه های اضافی، رسیدن به اهداف بالادستی، تعامل با سایر جوامع بشری، بهره وری کار، بهبود مهارت های کاربردی و امکان یادگیری در حین کار	آموزش و پرورش	کمی	شناسایی معیارهای اثربخشی برنامه های آموزش الکترونیکی	عرب پشتکوهی و همکاران ۱۳۹۸	۱۱
دانشجویان با استفاده هم زمان از هر دو روش بحث گروهی و سخنرانی سازگار نیستند.	دانشگاه	کمی	ارزیابی تأثیر آموزش در نگرش دانشجویان	جتلی (۲۰۱۵)	۱۲
دوره های مورد بررسی از استاندارد لازم و کیفیت مطلوب برخوردار نبودند.	دانشگاه	کمی	ارزیابی کیفیت فرایند یاددهی - یادگیری در دوره های پرستاری	چوردا و سولر (۲۰۱۵)	۱۳

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۴۱

۱۴	وولفیت (۲۰۱۵)	بررسی اثرات استفاده از ویدئو در آموزش عالی	کمی	مؤسسات آموزش عالی	اثربخشی استفاده از ویدئو و وسایل کمک آموزشی در تسهیل فرایند یاددهی - یادگیری
۱۵	رودلفو و آنزو (۲۰۱۵)	بررسی تأثیر ادغام محتوای ریاضیات در فرایند یاددهی - یادگیری	کمی	مراکز آموزشی	ادغام محتوای ریاضیات در فرایند یاددهی - یادگیری تأثیرگذار است.
۱۶	جسیکا و همکاران (۲۰۱۵)	بررسی تأثیر روش‌های تدریس تعاملی در توسعه ارتباطات کلامی در زبان آموزان انگلیسی در کنیا	کمی	دانشگاه	نیاز به تجدیدنظر در برنامه درسی زبان انگلیسی دارند.
۱۷	کیستنر و همکاران (۲۰۱۵)	بررسی آموزش راهنماهای یادگیری و به‌طور مشخص، نقش زمینه آموزشی و باورهای معلم	کمی	مدارس	تمایل به آموزش راهنماهای شناختی در دروس مقدماتی، در مقایسه با درس‌های مهارتی بیشتر است و معلم نقش اساسی در آموزش راهنماهای یادگیری بر روی دانش‌آموزان دارد.
۱۸	ظریف صنایعی (۱۳۹۶)	بررسی ویژگی‌های آموزش الکترونیک مؤثر در آموزش عالی از دیدگاه دانشجویان	ترکیبی	دانشگاه	تعامل و بهبود همکاری، پشتیبانی دانشجویی، تعهد و مهارت الکترونیکی، ویژگی‌های عملیاتی برای یاددهی اثربخش در آموزش الکترونیکی هستند. علاوه بر این، بهبود تعامل و همکاری، اولویت اصلی تعیین استاد مؤثر در یک

دوره مجازی است.					
برای توسعه آموزش مجازی ۸ گام شامل تعلیم نیروی انسانی، تنظیم قوانین، تشویق و انگیزش، تولید محتوای الکترونیکی، تأمین زیرساخت، تولید و نشر دانش، توسعه مجازی‌سازی و تازگی و نوآوری به‌عنوان راهبردهای اصلی تعیین شدند.	دانشگاه	کیفی	راهبردهای توسعه آموزش مجازی	فرخی و کریمیان (۱۳۹۷)	۱۹
تجزیه و تحلیل نیازها، تجزیه و تحلیل محتوا، آنالیز یادگیرنده، اصول و راهبردهای آموزشی، طراحی محیط یادگیری، توسعه محتوای الکترونیکی، طراحی پیام، راهنمایی، پشتیبانی و ارزیابی، مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر اثربخشی یادگیری الکترونیکی هستند.	آموزش عالی	کیفی	ارائه چارچوبی برای طراحی آموزش الکترونیکی	مهدوی نسب و همکاران (۱۳۹۸)	۲۰
تناسب محتوا با نیاز فراگیر، یادگیرنده محوری، تعامل، در نظر گرفتن تفاوت‌های فردی یادگیرندگان، انعطاف‌پذیری،	دانشگاه	کیفی	تحلیل پارامترهای کیفیت و اثربخشی یادگیری الکترونیکی	صباغ هرندی و همکاران (۱۳۹۸)	۲۱

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۴۳

ارائه‌ی بازخورد و ارزشیابی با استفاده از قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا)، به‌عنوان معیارهای یادگیری اثربخش هستند.					
بررسی و تأیید اثر متغیرهای برون‌زا شامل امید به عملکرد، امید به تلاش، تأثیر اجتماعی، کیفیت زندگی، کار، انگیزه، تجربه اینترنت و شرایط تسهیل‌کننده و تأثیر آن‌ها بر قصد و رفتار استفاده از سیستم	دانشگاه	کمی	بررسی عوامل مؤثر بر قصد و پذیرش استفاده از سیستم‌های یادگیری الکترونیکی	سباز و روستیث (۲۰۱۹)	۲۲
نتایج نشان می‌دهد که امید به عملکرد، انگیزه مطلوب، عادت و اعتماد، به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده مهم گرایش رفتاری (BI) مطرح هستند.	دانشگاه	کمی	بررسی عوامل مؤثر بر انتخاب سیستم‌های یادگیری الکترونیکی با رویکرد نظریه واحد پذیرش و استفاده از فناوری (UTAUT2)	المصری و طرحینی (۲۰۱۷)	۲۳

پشتیبانی آموزشی، فنی، مدیریتی و عاطفی، پاسخگویی، سهولت دسترسی، راهنماهای دوره و اطلاعات (افزونه‌های مورد نیاز، زبان، زمان، برنامه دوره، عناوین، پیش‌نیازها، حجم کار، پذیرش و اینفوگرافیک) و آموزش امنیت اطلاعات از عوامل مهم در جلب رضایت کاربران و ایجاد نگرش مثبت نسبت به سهولت استفاده از دوره است.	مؤسسات آموزش الکترونیکی	کیفی	بررسی و ارائه مدل‌های کیفیت سیستم‌های یادگیری الکترونیکی و چارچوبی برای توسعه طراحی آموزشی الکترونیک	نیکول و همکاران (۲۰۱۸)	۲۴
عملکرد عالی شخصی، حذف توصیه‌های بیش‌ازحد، بهبود تنوع و عملکرد مناسب برای سازگاری با فراگیران.	دانشجویان	کمی	رویکرد توصیه یادگیری الکترونیکی مبتنی بر خود سازماندهی منابع یادگیری (LO)	وان و نیو (۲۰۱۸)	۲۵

روش تحقیق

با توجه به اینکه در این پژوهش، دستیابی به فهم عمیقی از شناسایی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های الکترونیکی دانشگاهی مورد نظر بود، لذا روش پژوهش در این بخش، مطالعه موردی کیفی بود. مشارکت‌کنندگان بالقوه این پژوهش، شامل تمامی اعضای هیئت علمی دانشکده‌های مجازی دانشگاه‌های شیراز، پیام نور و مدرسین آموزش‌های مجازی دانشگاه علامه طباطبایی و تعدادی از متخصصین و تولیدکنندگان محتوا و طراحان آموزش الکترونیکی در دانشگاه‌های مذکور و مراکز تخصصی تولید محتوا و خدمات آموزش الکترونیکی مجری برنامه‌های دانشگاه‌های مذکور بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع معیار (تخصص و تجربه) و با لحاظ اشباع داده‌ها انتخاب شدند.

تعداد مشارکت‌کنندگان با توجه به اصل اشباع نظری مشتمل بر ۲۵ نفر از اعضای هیئت‌علمی و متخصصان تولید محتوا و خدمات آموزشی فعال در این حوزه در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی معتبر کشور بود. در نهایت اطلاعات گردآوری‌شده با استفاده از روش تحلیل مضمون^۱ مورد تحلیل قرار گرفته، در نتیجه مضامین پایه استخراج شده و شبکه مضامین به دست آمد. از آنجایی که هدف از انجام این پژوهش نیز در نهایت، شناسایی مؤلفه‌هایی برای ارزیابی اثربخشی درونی آموزش‌های الکترونیکی دانشگاهی بود، با استفاده از روش شبکه‌ی مضامین آتراید - استرلینگ^۲ (۲۰۰۱) تلاش شد پس از احصای مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر، رابطه میان آن‌ها نیز نشان داده شود. برای بررسی اعتبار شبکه مضامین به دست آمده، از معیارهای اعتبارسنجی کیفی «قابل قبول بودن» و «قابل اعتماد بودن» استفاده شد. برای بررسی معیار «قابل قبول بودن» شبکه مضامین از روش‌های همسوسازی داده‌ها، از طریق جمع‌آوری داده‌های کافی از منابع متعدد مانند خبرگان، منابع و مستندات علمی و پژوهشی، پیشینه‌های نظری و پژوهشی، اسناد بالادستی و خود بازمینی محقق و کنترل اعضای شرکت‌کننده در پژوهش استفاده شد؛ همچنین برای بررسی معیار «قابل اعتماد بودن» شبکه مضامین نیز، کلیه فرآیندها و مراحل در پژوهش طی گردید.

یافته‌ها

به منظور شناسایی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های الکترونیکی دانشگاهی، از روش مطالعه موردی کیفی استفاده شد و برای تحلیل داده‌های به دست آمده، از فن تحلیل مضمون و تشکیل شبکه مضامین استفاده گردید. تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با پژوهشگران، مدیران و متخصصان حوزه آموزش الکترونیکی به همراه اسناد بالادستی (قوانین و مقررات مصوب و استانداردهای ملی)، نشان داد که مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی آموزش الکترونیکی، به عنوان مضمون سازمان دهنده در پژوهش حاضر، مشتمل بر ۱۶ مضمون پایه است.

در ادامه به منظور محاسبه روایی چارچوب کشف‌شده‌ی ارزیابی مؤلفه‌های اثربخشی دوره‌های آموزش الکترونیک، از معیار اعتبار پذیری^۳ و اعتماد پذیری استفاده شد. برای این منظور، از روش همسوسازی و خود بازمینی محقق طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کیفی استفاده شد. به این ترتیب که با بررسی شواهد نظری و پژوهشی حاصل از

^۱ Thematic Analysis

^۲ Attride - Stirling

^۳ - Credibility

منابع و بهره‌گیری از آن‌ها، به توجیه یکدست بودن مضامین با استفاده از روش همسوسازی پرداخته شد. نظر به اینکه مضامین با منابع و سوابق پژوهشی متعدد همگرا است، می‌توان گفت که مضامین احصا شده پیرامون ارزیابی مؤلفه‌های اثربخشی آموزش‌های الکترونیکی از روایی لازم برخوردار هستند.

جدول ۲ - نمونه‌ای از روایت‌های متخصصین و اساتید مشارکت‌کننده در پژوهش

شواهد گفتاری مستخرج از مصاحبه‌ها	گُد‌های اولیه
من در درجه اول، اثربخشی آموزش الکترونیکی رو در اهدافش می‌دونم؛ یعنی هدفاش باید مشخص باشه، دقیق باشه، اهداف ریز شده باشن تا جایی که هدف‌های عملکردی مشخص شده باشن. (م ۱)	اهداف آموزشی دقیق و مشخص اهداف عملکردی مشخص باشد
محتوا باید خودش دارای شاخص‌های خیلی بارز و با اهمیت. از جمله محتوا باید با فرهنگ روز و با فرهنگ اون ملت تطابق داشته باشه. محتوا باید با ارزش باشه، محتوا باید به‌روز باشه، محتوا باید جذاب باشه. (م ۱)	اهمیت محتوا و شاخص‌های آن تناسب محتوای آموزش با فرهنگ و زمینه یادگیرندگان به‌روزرسانی محتوا جذابیت محتوا غنا و باارزش بودن محتوا
... تحلیل زیست‌بوم: در چه چارچوبی می‌خوایم کار کنیم (در چه بافت و حوزه‌ای هستیم). (م ۱۱)	
به بوم و فرهنگ ما توجه شود. به مسائل آیینی و فرهنگی ما، مسائل ملی ما و با مسائلی اعتقادی ما سازگاری پیدا کند. ایده‌هایی که در اینجا شکل می‌گیرد، در همین سرزمین همین پرداخت شود. با تاکتیک‌ها و تکنیک‌های تولید محتوا تولیدات سرگرمی و نرم‌افزارهای آموزشی در خارج کشور از تجربیات آن‌ها استفاده شود. (م ۱۷)	
محتوایابا یاداندانسته‌های اون کسی که می‌خواد بخونه بالاتر نباشه که اونو بفهمه؛ یعنی محتوا باید با دانسته‌های اون فردی که بخواد اون محتوا رو به دست بیاره و اون کلاس یا اون گروهی که می‌خواد آموزش ببینن باید تطابق داشته باشه. (م ۱)	تناسب محتوای آموزش با سطح فهم یادگیرنده
شاخص‌های دیگه گفتیم محتوا رسانه‌های آموزشیست. به عبارت دیگه شاخصه‌ها رسانه‌ها هستند شاخصه‌ها محتواست، شاخصه‌ها تجربیات یادگیرست. چه تجربیاتی رو	تبیین شاخصه رسانه‌های محتوا میزان استفاده از رسانه‌ها در

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۴۷

<p>طراحی محتوا وجود تجربیات یادگیری در فرایند آموزش</p>	<p>اون یادگیرنده باید انجام بده تا به اون اصل و هدف برسه به عبارت دیگه تجربه یادگیری یعنی کارهایی که یادگیرنده باید انجام بده در زمان کلاس یا خارج از کلاس اینم باید در نظر داشته باشیم جزء شاخص‌های ارزشیابی زمانش، مکانش، خود ارزشیابیش همه این‌ها جزء شاخص‌هایی هستند که باید در این فرایند به کار گرفته بشه. (م-۱)</p>
<p>سازمان آموزشی خدمتگزار روشن بودن سلسله‌مراتب سازمانی دانشجو در رأس هر سازمان ضرورت وجود یک سازمان آموزشی کامل و مستقل برای آموزش‌های الکترونیکی</p>	<p>یک سازمان یاد اولاً هارارکی (سلسله‌مراتب) سازمان مشخص باشه یعنی اینکه سلسله‌مراتب سازمان جوری مشخص باشه. سازمان‌های آموزشی هارارکی دارن سلسله‌مراتب دارن ولی در هر سازمان‌های آموزشی سلسله‌مراتب آموزشی هست یعنی باید مدیر سازمان خدمت بکنه به معاونین و معاونین به دیگران و دیگران همین‌جور بیان بالا تا برسه، به دانشجوها دیگر برای شما بگم برای یک عوامل سازمانی خیلی مشخصاً می‌تونیم بگوئیم که معاونینش، استادانش، رئیس سازمان آموزشی دانشگاهی رو در نظر بگیریم که دانشگاه الکترونیکی استاداش کادر فنیش به‌خصوص که در سازمان در توی دانشکده الکترونیکی کادر فنی نقش بسیار مؤثری رادارند. (م-۱)</p>
<p>طراحی شرایط احساس حضور در کلاس واقعی حضور در کنار سایر دانشجویان و استاد</p>	<p>اما بعضی ابعاد ضعف هم دارد برای اینکه استادش را نمی‌بیند چهره به چهره نیست. پلیس که ما بهش خیلی اهمیت می‌دیم جاش رو به اسپیس داده‌شده و ما که خودمون خالق تکنولوژی هستیم خودمون مخلوق تکنولوژی می‌شیم ولی درعین‌حال می‌تواند مثبت باشد. (م-۱)</p>
<p>رضایت مخاطب میزان حصول اهداف آموزشی</p>	<p>ارزیابی می‌تواند یکی در رابطه با رضایت مخاطبان سنجیده بشه یکی هم در رابطه به این‌که آیا مخاطبان در اون هدف‌هایی که دانشگاه تعیین کرده یا توی اون برنامه آموزشی شون اومده نهایتاً رسیده‌اند یا خیر. (م-۴)</p>

بر اساس چارچوب مذکور و محصول پژوهش، مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های الکترونیکی دانشگاهی شامل ۱۶ مؤلفه به شرح زیر است:

جدول ۳ - عناوین مؤلفه‌های اثربخشی درونی یادگیری الکترونیکی

مضمین پایه		مضمون سازمان دهنده
۱. رضایت و انگیزش و رفع نیاز فراگیران	۲. آمادگی و شناخت فراگیران	اثربخشی
۳. آمادگی و انگیزش اساتید	۴. توانمندی و مهارت‌های اساتید	
۵. فرآیند طراحی و تولید محتوا	۶. کیفیت محتوا	درونی
۷. نظام‌مندی و ارزیابی آموزش	۸. هوشمندی ساختار آموزش	
۹. معماری محیط آموزش الکترونیکی	۱۰. برنامه‌ریزی و ارائه دوره‌های یادگیری مؤثر	یادگیری
۱۱. طراحی فرآیندهای یادگیری الکترونیکی	۱۲. عینیت و تناسب اهداف آموزشی	
۱۳. توسعه تعاملات	۱۴. کیفیت درونی آموزش الکترونیکی	الکترونیکی
۱۵. توسعه زیرساخت‌ها اعم از نرم‌افزارها و سخت‌افزار و ارتباطات	۱۶. روزآمد ساختن اهداف بر اساس نظریه‌های یادگیری و نیازهای نوپدید	

پس از شناسایی و دسته‌بندی مضامین، محققان این پژوهش جهت انسجام بخشیدن و جمع‌بندی نهایی یافته‌ها و همچنین نمایش ارتباط بین مضامین، یافته‌های پژوهش را در قالب یک شمای گرافیکی به نمایش درآورده‌اند که در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱. شبکه مضامین مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی یادگیری الکترونیکی

نتیجه گیری

دانشگاه دارای موقعیت آموزشی، پژوهشی و خدماتی خاصی است (جاودانی و پرداختچی، ۱۳۸۶). از سوی دیگر، در عصر حاضر با استفاده روزافزون از فناوری‌های نوظهور مبتنی بر رایانه‌ها و شبکه‌های ارتباطی یا به تعبیری فناوری اطلاعات و ارتباطات، تحولات گسترده‌ای را در امر یادگیری و روش‌های آموزشی موجب شده است (سعیدی و شرفی‌نژاد، ۱۳۹۲). همگام با توسعه آموزش الکترونیکی در سطح دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، موضوع ارزیابی اثربخشی نظام آموزشی، به‌ویژه از باب کیفیت فرآیند یاددهی و یادگیری، توجیه اجرای برنامه‌های آموزش الکترونیکی و لزوم تأمین الزامات و استانداردهای موردنظر برای طراحی، توسعه و پیاده‌سازی آموزش الکترونیکی در آموزش عالی اهمیت دوچندان یافته است. در چنین زمینه‌ای، اثربخشی آموزش‌های الکترونیکی دغدغه اصلی دست‌اندرکاران حوزه آموزش عالی و آموزش‌های عمومی گردید. مدیریت چنین وضعیتی، مستلزم وجود یک نظام خاص ارزیابی پویا، کارآمد، مفید و مؤثر مرتبط با کارکردهای اساسی دانشگاه است و بدیهی است که در چنین شرایطی، دانشگاه باید با تغییرات سریع فناورانه، صنعتی و اجتماعی همسویی مؤثری داشته باشد (گلزاری، کیانمنش، قورچیان و جعفری، ۱۳۸۹).

بر همین اساس، محققان این پژوهش به شناسایی مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی اثربخشی دوره‌های آموزشی الکترونیک در دانشگاه‌ها پرداخته و در این راستا ۱۶ مضمون پایه در دسته‌ی اثربخشی درونی قرار گرفته‌اند:

رضایت، انگیزش و رفع نیاز فراگیران، آمادگی و شناخت فراگیران، توانمندی و مهارت‌های اساتید، آمادگی و انگیزش اساتید، کیفیت درونی آموزش الکترونیکی، هوشمندی ساختار آموزش، نظام‌مندی و ارزیابی آموزش، عینیت و تناسب اهداف آموزشی، فرآیند طراحی و تولید محتوا، کیفیت محتوا، طراحی فرآیندهای یادگیری الکترونیکی، معماری محیط آموزش الکترونیکی، برنامه‌ریزی، طراحی و ارائه دوره‌های یادگیری مؤثر، روزآمد ساختن آموزش بر اساس نظریه‌های یادگیری و نیازهای نوپدید، توسعه تعاملات، توسعه زیرساخت‌های فنی اعم از نرم‌افزار، سخت‌افزار و ارتباطات.

تمام مضامین به‌دست‌آمده در این پژوهش همسو با نتایج پژوهش‌های پیشین بوده است. به‌طور مثال، یافته‌های (دریان، ۱۳۸۷؛ ذوالفقاری^۱، ۱۳۸۶؛ محمودآبادی، ۱۳۸۸؛ خطیب زنجانی، ۱۳۸۹؛ زعفریان و همکاران، ۱۳۸۹؛ عطاران،

^۱ zolfaghari

۱۳۹۰؛ تورعی، ۱۳۹۰؛ یزدانی، ۱۳۹۰؛ حمیدی‌نوین، ۱۳۹۰؛ پورجمشیدی، ۱۳۹۲؛ زارع مهرجردی، ۱۳۹۳؛ طهایی، ۱۳۹۴؛ نیوتن و الیس، ۲۰۰۶؛ لوی^۱، ۲۰۰۶؛ ترک‌زاده، ۱۳۹۵) هم‌راستا با مضمون "رضایت، انگیزش و رفع نیاز فراگیران" در اثربخشی درونی هستند. همچنین یافته‌های (لارا و دیگران، ۲۰۱۴؛ اسلام، ۲۰۱۳؛ دلا، ۲۰۰۵؛ یوسل، ۲۰۰۶؛ رایبیز، ۲۰۱۲؛ دیلون و وانگ، ۲۰۰۷؛ وو و دیگران، ۲۰۰۶؛ لی و دیگران، ۲۰۰۹؛ جمشیدی کیا ۱۳۹۲؛ یزدانی ۱۳۹۳؛ امین و همکاران، ۱۳۹۳؛ عبدلی و حسنی، ۱۳۹۴؛ وولفیت، ۲۰۱۵) و مدل‌های ارزشیابی مدل ای گاو کوال (۲۰۱۱)؛ مدل ای. ال. اسوانگ (۲۰۰۳)؛ مدل فریسن (۲۰۰۵)؛ مدل ساگانت (۲۰۱۴)؛ و چیرو و همکاران (۲۰۱۵) بر لزوم توجه به ارزیابی "کیفیت محتوای یادگیری الکترونیکی" هم‌راستا با مضمون مشابه تأکید دارند. از سوی دیگر (لارا و دیگران، ۲۰۱۴؛ اسلام، ۲۰۱۳؛ کلارک و مایر، ۲۰۱۶؛ ترک‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳؛ آکاسلان، چونگ و ایفی، ۲۰۱۰؛ و خان، ۲۰۰۵) بر مضمون "معماری محیط یادگیری الکترونیک" اشاره داشته‌اند. این همسوسازی اهمیت مضامین به دست آمده را بیش از پیش تأیید می‌کنند.

در تبیین هر یک از مؤلفه‌های مذکور می‌توان گفت که رضایت، انگیزش و رفع نیاز فراگیران، زمانی به عنوان یکی از مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های الکترونیکی دانشگاهی مؤثر واقع می‌شود که در آموزش‌های ارائه شده، به پاسخگویی و رضایتمندی از آموزش و نوع انگیزش و تمایل یادگیرنده توجه شود، آموزش بر مبنای نوع و نیاز مخاطب باشد و اعتقاد کاربر به مفید بودن آموزش الکترونیک، توجه به یادگیرنده و ظرفیت‌های ذهنی آن‌ها مدنظر قرار گیرد؛ علاوه بر این می‌بایست نیاز اصیل کاربران و شناخت کامل از ابزارها، آمادگی ورود کاربران، نحوه ورود و چگونگی استفاده از سیستم، سطح دانش و مهارت پایه یادگیرنده و تدوین قوانین خاص پذیرش دانشجو و فراگیر مورد توجه باشد (آمادگی و شناخت فراگیران). همچنین در رابطه با اثربخشی درونی آموزش‌های الکترونیکی، می‌بایست به موارد دیگری نیز توجه خاص نمود:

دانش و مهارت فناوری اطلاعات و ارتباطات اساتید و مدیران اجرایی، لزوم توانمندسازی و آگاهی بخشی به استاد در زمینه استفاده از امکانات محیط آموزش الکترونیکی (توانمندی و مهارت‌های اساتید)؛ توجه به میزان انگیزه و دانش اساتید در حوزه یادگیری الکترونیک و مشارکت اساتید در ارزیابی محتوا (آمادگی و انگیزش اساتید)؛ ارائه گروهی دروس توسط اساتید، کیفیت ارائه آموزش و کیفیت تدریس، بررسی آثار آموزش الکترونیک اساتید و انتخاب برترین‌ها (کیفیت درونی آموزش الکترونیکی)؛ وجود ساختار اداری و آموزشی و فنی مناسب تضمین‌کننده

^۱ levy

اثربخشی، ارتقاء و توسعه کیفیت و بازخورد گیری متناوب و مستمر آثار (هوشمندی ساختار آموزش)؛ وجود ساختار مناسب و اختصاصی متضمن ایجاد دانش سازمانی و علمی مناسب و اثربخش و قابلیت ارزشیابی فراگیر در هر بخش (نظام‌مندی و ارزیابی آموزش)؛ ضرورت نیازسنجی در تبیین اهداف، مشخص نمودن اهداف به‌طور دقیق و اهمیت تعیین اهداف کلی و اهداف مخاطب (عینیت و تناسب اهداف آموزشی)؛ ضرورت تولید محتوا به‌صورت گروهی، الگوبرداری و دریافت تجربیات موفق جهان در تولید محتوا و برگزاری دوره، روزآمد ساختن محتوای یاددهی - یادگیری، تناسب محتوا با اهداف برنامه آموزشی، شناخت کامل مدل‌ها و الگوهای شبیه‌سازی و بازی گونه‌سازی در طراحی محتوای کیفی، روشمندی مدل‌سازی علمی پدیده‌ها (فرآیند طراحی و تولید محتوا)؛ تبیین شاخص‌های رسانه‌های محتوا، تناسب محتوای آموزش با سطح فهم یادگیرنده، ضرورت ایجاد جذابیت محتوا و زیبایی (کیفیت محتوا)؛ طراحی آموزشی با تبیین ارتباط هوشمندانه و شبیه‌سازی شده بین انسان و محتوای آموزشی چندرسانه‌ای و تعاملی مشارکت‌جو، طراحی انواع یادگیری‌های هم‌یارانه و مشارکتی، رویکرد دانشجو محوری در فرآیندها و امکان ارائه گروهی دروس (طراحی فرآیندهای یادگیری الکترونیکی)؛ تمرین و تجربه یادگیری در داخل و خارج از کلاس در حین آموزش، توجه و نقش دادن به طراحی محیط یادگیری الکترونیک و معماری آموزش الکترونیکی و مفهوم معماری در طراحی محیط آموزشی با تأکید بر نقش‌های گرافیک، روان‌شناس، تکنولوژیست و مهندس نرم‌افزار (معماری محیط آموزش الکترونیکی)؛ طراحی آموزش الکترونیکی متناسب با بافت علم و دانش متفاوت هر رشته و توجه به نوع رشته در طراحی آموزش الکترونیک و روش‌ها و ابزارهای موردنیاز هر یک (برنامه‌ریزی و طراحی و ارائه دوره‌های یادگیری مؤثر)؛ تعیین اهداف آموزشی بر اساس نظریه‌های مختلف یادگیری، بهره‌گیری از رایج‌ترین نظریه آموزشی، نظریه بلوم و تعیین مبنای نظری در انتخاب اهداف آموزشی (روزآمد ساختن آموزش بر اساس نظریه‌های یادگیری و نیازهای نوپدید)؛ ارتباطات انسانی و مشارکت همه‌جانبه، تعامل و علاقه‌مندی میان استاد و دانشجو، نحوه ایجاد و تعیین راهبردهای تعامل در یادگیری الکترونیکی و وجود ارتباطات انسانی و احساس حضور در محیط آموزشی (توسعه تعاملات)؛ دسترسی به تجهیزات کامپیوتری مناسب، توجه به توسعه زیرساخت‌های نرم-افزاری، رابطه کیفیت زیرساخت‌ها و رضایتمندی و کارایی زیرساخت‌ها موجب راحتی دانشجو و افزایش پوشش خدمات (توسعه زیرساخت اعم از نرم‌افزار و سخت‌افزار و ارتباطات).

جمع‌بندی و ارائه پیشنهاد

در مجموع، پژوهش حاضر توانسته است ضمن تأکید بر اهمیت ارزیابی و سنجش میزان اثربخشی دوره‌های آموزش الکترونیکی، مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در این زمینه را نیز شناسایی و کشف نموده و در قالب یک شبکه مضامین به صورت منسجم، مؤلفه‌ها و ارتباط میان آن‌ها را نشان دهد. با توجه به اینکه لازمه‌ی ارزیابی مؤثر، شناخت و تعریف دقیق و درست سنجه‌هاست، دسته‌بندی ارائه‌شده در این پژوهش نیز با تعیین این موضوع که ابعاد اثربخشی هر مؤلفه به چه میزان است به این امر کمک خواهد کرد.

نتیجه شناسایی مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که عوامل مؤثر در ارزیابی اثربخشی یک دوره، بسیار متنوع و متعدد است و این موضوع ارزیابی را دشوار می‌کند. با این حال، دسته‌بندی ارائه‌شده در این پژوهش از پیچیدگی این موضوع می‌کاهد. چراکه با این دسته‌بندی کاملاً روشن است که چه مؤلفه‌ای با چه هدفی سنجیده می‌شود. بدین ترتیب می‌توانی اطمینان حاصل کرد که شاخص‌های موردنظر به درستی انتخاب و سنجیده شده است. ارزیابی صحیح و مناسب از یک دوره آموزش الکترونیکی، می‌تواند موجب اطمینان بخشی نسبت به کارآمدی این رویکرد جدید و شناخت نقاط ضعف و چالش‌های دوره‌های یادگیری الکترونیکی گردد. در خاتمه لازم به ذکر است:

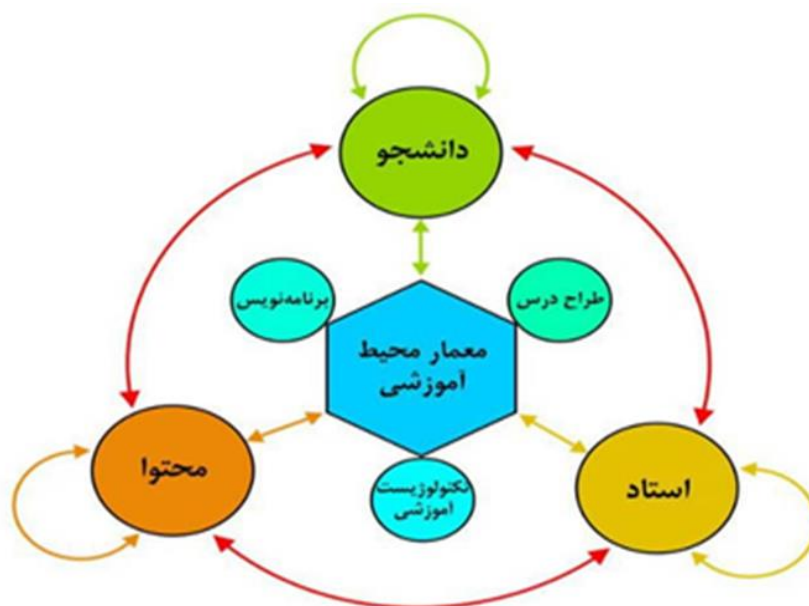
اولاً دستیابی به ارزیابی کمی اثربخشی درونی یادگیری الکترونیکی در دانشگاه‌ها، مستلزم یافتن میزان تأثیر هر یک از مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این پژوهش است که این خود نیازمند پژوهشی جدید با رویکرد کمی به منظور دستیابی به هدف فوق‌الذکر است. مطمئناً هر یک از مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این تحقیق، تأثیر و درجه اهمیتی یکسان در میزان ارزیابی اثربخشی دوره‌های یادگیری الکترونیکی ندارند و لازم است به شیوه علمی و کاوش میدانی و مقایسه‌ای، نسبت تأثیر مؤلفه‌های مختلف را در اثربخشی دوره‌ها مشخص نمود.

ثانیاً اثربخشی یادگیری الکترونیکی منحصر به سطح درونی آن نبوده و بر اساس آنچه در مبانی نظری همین پژوهش ذکر شد، سطوح سه‌گانه اثربخشی شامل: سطوح درونی، بیرونی و نهادی آن، متضمن حصول نتیجه مطلوب در استفاده از این پدیده نوظهور دانش و فناوری بشری هستند. به عبارتی، در نتایج پژوهش انجام‌شده توسط محقق، سه گروه سازمان دهنده، مؤلفه‌های اصلی اثربخشی معرفی شده‌اند که سطوح اثربخشی را نشان می‌دهند و بدین ترتیب می‌توانیم با دقت لازم در هر سطح، مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی به همراه دامنه‌ی اثربخشی هر کدام

(نهادی/بیرونی/درونی) را تعیین و اثربخشی دوره را به صورت مؤثر ارزیابی کنیم. بررسی و شناسایی سایر سطوح اثربخشی یادگیری الکترونیکی دانشگاهی شامل اثربخشی بیرونی و نهادی در مقاله دیگری توسط این محقق به زودی عرضه خواهد شد.

ثالثاً با توجه به الگوی تعامل سه‌جانبه مور و اندرسون (۲۰۰۳) شامل تعاملات سه‌جانبه استاد- دانشجو - محتوا در یادگیری الکترونیکی و همچنین مؤلفه‌های جدید اثربخشی که در این پژوهش کشف و معرفی گردید، می‌توان این الگوی تعاملی را توسعه داده و نقش‌های مؤثر و جدیدی را در آن پیشنهاد نمود که با توجه به تأثیر وجودی این نقش‌ها، می‌توان انتظار داشت توجه به آن‌ها موجبات افزایش اثربخشی درونی و کیفیت یادگیری فراهم گردد. این نقش‌ها می‌تواند شامل عناوین تکنولوژی است آموزشی، طراح یا معمار محیط آموزشی و نرم‌افزار نویس آموزشی باشد که هرکدام به نوبه خود می‌بایست توانایی و تخصص لازم را در حوزه یادگیری الکترونیکی داشته باشند تا بتوانند نقش آفرینی لازم و شایسته را در این حوزه ایفا نمایند.

شکل ۲- الگوی تعاملی کنشگران یادگیری الکترونیکی محقق (۱۳۹۷)

گراف الگوی تعاملی کنشگران آموزش الکترونیک

با توجه به مدل فوق‌الذکر، نقش کلیدی در این الگو، بر عهده کنشگری با عنوان معمار محیط یادگیری الکترونیک است که وظیفه اصلی آن، معماری و مدیریت محیط یادگیری الکترونیک در همه ابعاد آن است. همان‌طور که در مورد طراحی و ساخت ابنیه، نیاز به حضور نقشی کلیدی با عنوان معمار ساختمان وجود دارد که می‌بایست بر تمام ابعاد و وجوه فنی و کارکردی در احداث یک فضای ساختمانی اعم از نوع استفاده و کاربری آن گرفته تا امور مهندسی سازه و تأسیساتی آن اشراف داشته و مسئولیت طراحی و پیاده‌سازی همه امور را عهده‌دار باشد، مشابه چنین

نقشی را می‌توان در خصوص طراحی محیط یادگیری الکترونیک نیز در نظر داشت تا امکان تحقق اهداف آموزشی و اثربخشی درونی آن فراهم گردد. در طراحی محیط یادگیری الکترونیک، علوم و فنون متعددی تأثیرگذار هستند تا امکان تحقق اهداف آموزشی با مطلوبیت لازم فراهم گردد. مهم‌ترین این علوم و فنون شامل علم طراحی آموزشی، فناوری آموزشی، علم روانشناسی یادگیری، هنر و زیبایی‌شناسی شامل گرافیک، موسیقی، فن سناریونویسی، علوم ارتباطات انسانی، مهندسی نرم‌افزار، مدیریت آموزشی و مواردی از این قبیل است. لذا محقق پیشنهاد می‌کند با توجه به رشد و گسترش دامنه یادگیری الکترونیک در محیط‌های دانشگاهی، اجتماعی، سازمانی و همچنین محیط‌های حرفه‌ای، رشته‌ای دانشگاهی مبتنی بر همین نیاز طراحی و تصویب گردد که می‌توان این رشته دانشگاهی را «معماری یادگیری الکترونیک» نامید. سرفصل عناوین آموزشی این رشته تحصیلی می‌بایست مستلزم ایجاد توانایی‌های لازم برای توفیق در ایفای نقش ارزشمند آن باشد.

منابع

- اناری نژاد، عباس، ساکتی، پرویز، صفوی، سید علی اکبر. (۱۳۸۹). طراحی چارچوب مفهومی ارزشیابی برنامه‌های یادگیری الکترونیک در مؤسسات آموزش عالی ایران. فناوری آموزش، ۳، ۲۰۱-۱۹۱.
- ترک‌زاده جعفر، عبد شریفی فاطمه، نهاوندی رضا. (۱۳۹۳). مروری بر مفهوم و چارچوب‌های ارزیابی و بهسازی عملکرد سازمانی: ارائه یک چارچوب تحلیلی. تحقیقات مدیریت آموزشی، ۸۶-۵۹.
- ترک‌زاده، جعفر، انصاری، سمیه. (۱۳۹۴). تدوین و اعتبار یابی چارچوبی برای ارزیابی شایستگی‌های مدیران دانشگاهی با توجه به آموزه‌های اسلامی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۱، ۲۲-۳.
- ترک‌زاده، جعفر، کشاورزی، فهیمه. (۱۳۹۵). بعد شناسی اثربخشی برنامه درسی آموزش پزشکی: درونی، بیرونی و نهادی. توسعه‌ی آموزش جندی‌شاپور، ۱، ۲۱-۱۰.
- ترک‌زاده، جعفر، مجیدی، عبدالله، پورمحمدی، هادی. (۱۳۸۸). ارزیابی اثربخشی بیرونی برنامه درسی آموزش درجه‌داری رسته انتظامی. مطالعات مدیریت انتظامی، ۴، ۴۸۱-۴۶۱.
- جاودانی، حمید، پرداختچی، محمدحسن. (۱۳۸۶). بررسی وضعیت توسعه‌سازمانی در نظام آموزش عالی ایران. پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۴، ۴۴-۲۱.
- خطیب زنجانی، نازیلا، زندی، بهمن، فرج الهی، مهران، سرمدی، محمدرضا و ابراهیم‌زاده، عیسی. (۱۳۸۹). تحلیل ساختاریافته الزامات و چالش‌های موجود در یادگیری الکترونیک و طراحی یک الگوی کاربردی برای پیاده‌سازی موفق دوره‌های الکترونیک در آموزش پزشکی. آموزش در علوم پزشکی، ۸، ۱۰۰۹-۹۹۵.

بررسی مؤلفه‌های ارزیابی اثربخشی درونی دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاهی/۱۵۷

- داورزنی، احمد رضا. (۱۳۹۴). ارزیابی آمادگی استقرار یادگیری الکترونیکی بر پایه چهار عامل فنی، فرهنگی، منابع انسانی و ساختاری در مراکز و واحدهای دانشگاه پیام نور استان تهران. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه پیام نور استان تهران، ایران.
- دفت، ریچارد ال. (۱۳۸۷). تئوری سازمان و طراحی ساختار. (ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی). تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- رضایی راد، مجتبی. (۱۳۹۱). شناسایی عوامل موفقیت در اجرای برنامه آموزش الکترونیکی در آموزش عالی. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۳۳، ۱۱۵-۱۰۶.
- رضی، احمد. (۱۳۸۵). آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان از طریق یادگیری الکترونیکی. مجموعه مقالات، همایش یادگیری الکترونیکی، زنجان.
- زنگنه نژاد، نرجس، حسین زاده شهری، معصومه. (۱۳۹۲). بررسی میزان اثربخشی سیستم‌های آموزش الکترونیک. پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، ۱، ۱۷۳-۱۹۶.
- سبزی سروستانی، محبوبه. (۱۳۹۴). رابطه مهارت‌های کاربردی فناوری اطلاعات و ارتباطات، تعامل سازنده و طراحی آموزشی با اثربخشی یادگیری الکترونیکی در دانشجویان مجازی دانشگاه شیراز. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ایران.
- سراجی، فرهاد، حسینی، سیدحمید، سرودلیر، عبدالرحیم. (۱۳۹۲). تعیین ملاک‌های سنجش اثربخشی دوره‌های آموزش مجازی حوزوی. نظریه و عمل در برنامه درسی، ۱، ۱۰۰-۷۳.
- سعیدی، زری، شرفی‌نژاد، حسنیه. (۱۳۹۲). طراحی یک بسته الکترونیکی برای بهبود آموزش و سنجش واژگان پایه زبان فارسی. پژوهش‌نامه آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، ۱، ۱۵۴-۱۳۵.
- صادقی سیگارودی، پیام و سیدابوالقاسم میر روشندل، ۱۳۹۴، فصلنامه مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری ۱ https://www.civilica.com/Paper-JR_SFPM-JR_SFPM-003_1-1.html.
- صباغ هرندی، مهناز؛ خسروی، نجمه و مهدیان، زهرا، ۱۳۹۷، بررسی پارامترهای اثربخشی آموزش مجازی در آموزش ضمن خدمت، دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم تربیتی، مدیریت و روانشناسی، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی <https://www.civilica.com/Paper-HPCONF02HPCONF02190.html>.

- ظریف صنایعی، ناهید (۱۳۹۶)، ویژگی‌های آموزش الکترونیکی مؤثر در آموزش عالی، دوازدهمین کنفرانس یادگیری و یاددهی الکترونیکی ایران - اسفند ۱۳۹۶ / <https://icelet2018.ut.ac.ir/>
- عرب پشتکوهی، مهدی، زمانی مقدم، افسانه، رجب‌زاده قطری علی، ۱۳۹۸، شناسایی معیارهای اثربخشی برنامه‌های آموزش الکترونیکی درس کار و فناوری از دیدگاه صاحب‌نظران، نشریه علمی-پژوهشی فناوری آموزش، جلد ۱۴، شماره ۱،
- فرخی، مجید رضا؛ کریمیان، 1397؛ زهرا؛ هشت گام توسعه آموزش مجازی در طرح تحول و نوآوری آموزشی دانشگاه‌های علوم پزشکی مروری بر یک تجربه؛ فصلنامه طب و تزکیه؛ تابستان ۱۳۹۷ دوره ۲۷، شماره ۲، صفحه ۱۰۱ تا ۱۱۲
- کیا، علی اصغر (۱۳۸۸)، نگاهی به آموزش مجازی (الکترونیک)، دانشکده علوم اجتماعی و دانشیار گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی مجله کتاب ماه علوم اجتماعی شماره ۲۴ صص ۸۲ تا ۸۹
- مهدوی نسب، یوشف؛ سعدی پور، اسماعیل؛ مرادی، مهسا؛ ۱۳۹۸؛ فصلنامه آموزش از راه دور، دانشگاه پیام نور، دوره یک شماره ۴
- مهدی زاده، حسین؛ لطفی، فریبا؛ ذاسلام پناه، مریم (۱۳۹۱). بررسی تأثیر نقشه‌های استدلالی بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان. فصلنامه فناوری آموزش (فناوری و آموزش). زمستان ۱۳۹۱، دوره ۷، شماره ۲، صص ۱۶۰-۱۵۳
- سادات طهایی، نرجس، (۱۳۹۴) ارزیابی تأثیر کیفیت سیستم یادگیری الکترونیکی بر تمایل به استمرار استفاده از آن با شیوه مدل‌سازی معادلات ساختاری؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور استان تهران، مرکز پیام نور تهران غرب
- یزدانی، فریدون (۱۳۸۸). انواع یادگیری الکترونیکی و شکل‌های مختلف تعامل در آن، چهارمین کنفرانس ملی و اولین کنفرانس بین‌المللی آموزش الکترونیک، تهران، دانشگاه علم و صنعت ایران.
  - http://www.civilica.com/Paper-ICELEARNING۰۴-ICELEARNING۰۴_۰۰۲.html
  - Alestalo, M. H. and U. petola. (۲۰۰۶). "The problem of a Market - oriented University"; Journal of Higher Education, vol.۵۲, pp. ۲۵۱-۲۸۱
  - Azizifar, MJ, Mohamadian, A, Safari, E, An e-learning model based on strategic and architectural perspectives, 2th International Conference of MANAGEMENT and INDUSTRIAL ENGINEERING, ISTANBUL, Turkey, 18 March 2016
  - Bashir, K. Hassan, S. S. S. Abdallah, S. S., & Nordin, M. S. (2018). Assessment of the Psychometric Properties of E-learning Instructional Design Quality. African Journal of Education, Science and Technology, 4(4), pp.21-37

- Chuo, Y., Liu, C., & Tsai, C. (۲۰۱۵). Effectiveness of e-learning in hospitals. *Technology and Health Care*, ۲۳(s۱), S۱۵۷-S.۱۶۰. Wu, Y. D. (۲۰۰۶). Information literacy and lifelong learning. *Journal of Library and Science*, ۳۲(۱). Pp. ۱۷-۱۱. Retrieved ۳/۱/۲۰۱۲, from: <http://jlis.glis.ntnu.edu.tw/ojs./index.php/jlis/article/viewFile/۴۶۸/۴۶۸>
- Farid, S., Qadir, M., Uddin Ahmed, M., & Daud Khattak, M. (2018). Critical Success Factors of E-Learning Systems: A Quality Perspective. *Pakistan Journal of Distance & Online Learning*, 1– 20. Retrieved
- Hoy, W.K. ad C.G (۲۰۱۳). Miskle , Educational Administratin : Theory ,Research and Practice. New York, McGraw-Hill ,.۲۰۱۳
- Islam, A. N. (۲۰۱۳). Investigating e-learning system usage outcomes in the university context. *Computers & Education*, ۶۹, ۳۹۹-۳۸۷
- Kunal, Sharma (2۰11). Financial implications of implementing an e-learning project, *Journal of European Industrial Training*, ۱(۱), ۲۴- .۴۲۴
- Levy Y. Comparing dropouts and persistence in e-learning courses. *Computers & Education*. ۲۰۰۷;۴۸(۲):.۲۰۴-۱۸۵
- Marusteri, M., Petrisor, M., Olah, P., Bacarea, V., & Brinzaniuc, K. (۲۰۱۵). Challenges in the Design and Development of a “Third Generation” E-Learning/Educational Platform
- Mazen El-Masri , Ali Tarhini, Factors affecting the adoption of e-learning systems in Qatar and USA: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology 2 (UTAUT2), *Educational Technology Research and Development*, June 2017, Volume 65, Issue 3, pp 743–763
- Moore, J.L., Dickson-Deane, C., Galyen, (۲۰۱۱) e-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? *The Internet and Higher Education*, ۱۴. ۲, Pp .۱۳۵-۱۲۹
- V. Nikolić, J. Kaljevic, S.a. Jović, D. Petković, M. Milovančević, L.Dimitrov, P. Dachkinov, Survey of quality models of e-learning systems, *Physica A* (2018), <https://doi.org/10.1016/j.physa.2018.07.058>
- Sabraz Nawaz Samsudeen, Rusith Mohamed, (2019) "University students' intention to use e-learning systems: A study of higher educational institutions in Sri Lanka", *Interactive Technology and Smart Education*, <https://doi.org/10.1108/ITSE-11-2018-0092>
- Wang, H. Ch., & Hsu, C.W. (۲۰۰۳). Teaching-material design center: An ontology-based system for customizing reusable e-materials. *Computers & Education*, ۴۶, ۴۵۸-۴۷۰
- Zolfaghari M, Mehrdad N, Parsa Yekta Z, Salmani Barugh N, Bahrani N. The Effect of Lecture and Elearning Methods on Learning Mother and Child Health Course in Nursing Students. *Iranian Journal of Medical Education* ۲۰۰۷; ۷(۱): ۳۸-۳۱. [Persian]